

Studium praslovanštiny a staroslověnštiny. Příbuznost slovanských jazyků

[Studium praslovanštiny]

- Studium *společného prehistorického období slovanských jazyků*, který tvoří počáteční vývojovou etapu každého z nich
- Poznání praslovanštiny je důležité i pro hlubší pochopení *současného stavu* kteréhokoliv ze slovanských jazyků
- Znalost prehistorických (a historických) jazykových procesů napomáhá poznat současný jazyk a umožňuje postřehnout souvislosti v jeho systému i tam, kde pouhý synchronní popis konstatuje jen existenci zcela neproduktivních jevů, „výjimek“

[Studium praslovanštiny]

- Praslovanština je klíčem k vzájemnému **srovnávání** různých slovanských jazyků, k pochopení jejich charakteristických **shod a rozdílů**
- Kontrastivní pohled na slovanský jazykový svět prohlubuje poznání kteréhokoliv slovanského jazyka tím, že uvádí jeho strukturu jako celek, ale i její dílčí charakteristiky v souvislostech

[Studium staroslověnštiny]

- Studium počáteční fáze slovanské písemné vzdělanosti, která se z Velké Moravy rozšířila ve středověku skoro do celého slovanského světa
- Studium staroslověnštiny pomáhá lepšímu a názornějšímu poznání písemně nedoložené (jen zrekonstruované) praslovanštiny
- Staroslověnština je písemně zaznamenaná z doby, kdy diferenciace slovanského jazykového společenství nebyla příliš hluboká a proto může suplovat pozdně praslovanské východisko vývoje všech slovanských jazyků, zvláště co se týče hláskové podoby mnoha slov a tvarosloví
- Staroslověnština jako spisovný jazyk **působila i na vznik a formování** i jiných **spisovných** slovanských jazyků

PŘÍBUZNOST SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

- Současné slovanské jazyky (čeština, slovenština, polština, horní a dolní lužická srbština, ruština, běloruština, ukrajinština, bulharština, makedonština, srbština, chorvatština, bosenština, černohorština a slovinština) jsou si navzájem značně podobné – jak slovní zásobou, tak i gramatickou stavbou – četné shody v jednotlivých slovech, slovních spojeních a v celých větných úsecích (největší stupeň shody – čeština a slovenština, bulharština a makedonština)

Ukázky blízkosti slovanských jazyků ve flexivních koncovkách

Ukázky blízkosti slovanských jazyků ve flexivních koncovkách
Skloňování tvrdých neživotných substantiv muž. rodu
(typu č. hrad, les)

	sg. 1., 4.	2.	3.	5.	6.	7.	pl. 1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
č.	∅	-u, -a	-u	-e, -u	-ě, -u	-em	-y	-ů	-ům	-y	= 1.	-ech, -ích	-y
slk.	∅	-a, -u	-u	—	-e, u	-om	-y	-ov	-om	-y	—	-och	-mi
p.	∅	-u, -a	-owi	-ie	-ie	-em	-y	-ów	-om	-y	= 1.	-ach	-ami
hluž.	∅	-a	-ej	-o, -e	-’e, -u	-om	-y	-ow	-am	-y	= 1.	-ach	-ami
dluž.	∅	-a, -u	-u,-oju	/-o/, = 1.	-’e, -u	-om	-y, -i, -e	-ow, ∅	-am	-y, -i	= 1.	-ach	-ami
polab.	∅	-ó, -ə	-(âv)ə	—	é, -ə	-am	-âĭ, -(üv)ə	-üv	-üm	-âĭ, -ə	—	-âch	-ə
r.	∅	-a, -y	-y	—	e, y	-om	-ы	-ov	-am	-ы	—	-ax	-ами
ukr.	∅	-a, -y	-ови, -y	-y/-e	-i	-om	-и	-ів	-ам	-и	= 1.	-ax	-ами
br.	∅	-a, -y	-y	—	-e, -y	-om, -am	-ы	-oŷ, -aŷ	-am	-ы	—	-ax	-ami
b.	∅	—	—	-e, -o	—	—	-и, -ове	—	—	—	= 1.	—	—
mk.	∅	—	—	-y, -e	—	—	-(ов)и	—	—	—	= 1.	—	—
sch.	∅	-a	-u	-e, -u	-u	-om	-(ov)i	-(ov)a	-(ov)ima	-(ov)e	= 1.	-(ov)ima	-(ov)ima
sln.	∅	-u, -a	-u	—	-u	-om	-(ov)i	-ov	-(ov)om	-(ov)e	—	-eh, -(ov)ih	-(ov)i

Ukázky blízkosti slovanských jazyků ve flexivních koncovkách

Ukázky blízkosti slovanských jazyků ve flexivních koncovkách
Složené skloňování tvrdých adjektiv žen. rodu (typu č. nová)

	sg. 1., 5.	2.	3.	4.	6.	7.	pl. 1., 5.	2.	3.	4.	6.	7.
č.	-á	-é	-é	-ou	-é	-ou	-é	-ých	-ým	-é	-ých	-ými
slk.	-á	-ej	-ej	-ú	-ej	-ou	-é	-ých	-ým	-é	-ých	-ými
p.	-a	-ej	-ej	-ą	-ej	-ą	-e	-ych	-ym	-e	-ych	-ymi
hluž.	-a	-eje	-ej	-u	-ej	-ej(u)	-e	-ych	-ym	-e	-ych	-ymi
dluž.	-a	-eje	-ej	-u	-ej	-eju	-e	-ych	-ym	-e	-ych	-ymi
polab.	-ə	—	—	-ɔ	-əj	—	-ə	- ch	—	-ə	—	—
r.	-ая	-ой	-ой	-ую	-ой	-ою (-ой)	-ые	-ых	-ым	-ых, -ые	-ых	-ыми
ukr.	-a	-oї	-iї	-y	-iї	-oю	-і	-их	-им	-их, -і	-их	-ими
br.	-ая	-ай, -ае -ой, -ое	-ай, -ой	-ую	-ай, -ой	-аю, -ай -ою, -ой	-ья	-ых	-ым	-ых, -ья	-ых	-ыми
b.	-a	—	—	—	—	—	-и	—	—	—	—	—
mk.	-a	—	—	—	—	—	-и	—	—	—	—	—
srch.	-a	-e	-oj	-u	-oj	-om	-e	-ih	-ima	-e	-ima	-ima
sln.	-a	-e	-i	-o	-i	-o	-e	-ih	-im	-	-ih	-imi

Ukázky blízkosti slovanských jazyků ve flexivních koncovkách

Ukázky blízkosti slovanských jazyků ve flexivních koncovkách
Časování přítomného sloves 1. tř. (typu č. nésti)

	sg. 1.	2.	3.	pl. 1.	2.	3.
č.	-u	-eš	-e	-em(e)	-ete	-ou
slk.	-iem	-ieš	-ie	-ieme	-iete	-ú
p.	-ę	-iesz	-ie	-iemy	-iecie	-ą
hluž.	-u	-eš	-e	-emy	-eće	-u, -eja
dluž.	-u (-om)	-oš	-o	-omy	-ošo	-u
polab.	-ą	-ís, -əs	-í, -ə	—	—	-ą
r.	-y	-ешь	-ет	-ем	-ете	-ут
ukr.	-y	-еш	-е	-емо	-ете	-уть
br.	-y	-еш	-е	-ем	-еце	-уць
b.	-a	-еш	-е	-ем	-ете	-ат
mk.	-ам	-еш	-е	-еме	-ете	-ат
srch.	-em	-eš	-e	-emo	-ete	-u
sln.	-em	-eš	-e	-emo	-ete	-ejo, -o

Základní slovní fond

(indoevropský základ)

Podle původu je v praslovanské slovní zásobě třeba rozeznávat několik vrstev.

Většinu slov základního slovního fondu zdědil praslovanský jazyk z *indoevropského základu*; ten byl ovšem na praslovanské půdě zčásti obměněn (a to jak ve své hláskové podobě, tak i jistými změnami významovými). Ta slova začleňují praslovanštinu pevně do rodiny indoevropských jazyků.

Sem patří především různá slova **z následujících tematických skupin:**

Základní slovní fond

(indoevropský základ)

příbuzenské vztahy (slova se vyznačují značnou houževnatostí a udržela se v dost značném počtu ve slovanských jazycích podnes): *mati*, *дѣкти*, *sestra*, *bratrъ*, *synъ*, *svekrъ*, *svekry*, *děverъ*, *zětъ*, *žena*, *мoжь* aj.

Lingvisté tvrdí, že praindoevropského původu je také základ slovanského slova *oťсь*, které máme dosvědčeno jen některými jinými indoevropskými jazyky (rozšířenější je označení, jež má v latině podobu *pater*). Jde tu o stará synonyma, z nichž jedno mělo původně silnější citové zabarvení, časem je však ztratilo. Některé indoevropské jazyky zůstaly při starém označení neutrálním, jiné podržely označení, jež mělo původně expresivní zabarvení. V novodobých slovanských jazycích se citové názvy pro otce tvoří od jiného základu (čes. *papínek*, rus. *папа*). V některých slovanských jazycích expresivní výrazy vytlačily staré *oťсь* (ukr. *батько*, bulh. *баща*)

Základní slovní fond

(indoevropský základ)

základní výrobní úkony a prostředky: *orati*, *šiti*, *plesti*, *viti*, **melti* (čes. mlít), *vezti*, *tesati*, **pekti* (čes. péci) atd.

bydlení: *domъ*, *dvorъ* aj. K těm pak přibyly výpůjčky z jiných jazyků, hlavně z germánštiny.

domácí zvířata: **porsę* (čes. prase, lat. *porcus*), *ovьca* (čes. ovce, lat. *ovis*), *agnę* (čes. jehně, lat. *agnis*), *govędo* (čes. hovado) aj.

Nejasného původu a bez přímých paralel v jiných indoevropských jazycích jsou však např. názvy *koňъ* (čes. kůň), *volъ* (čes. vůl), *pьsъ* (čes. pes).

Základní slovní fond

(indoevropský základ)

číslovky: *d̥wa* (čes. dva, lat. duo), *tri* (čes. tři, lat. tres), *šest̥* (čes. šest, lat. sex) atd.

Starým indoevropským slovem je také číslovka *s̥to*, jež bývá někdy považována za slovanskou výpůjčku z íránštiny. V slovanštině je však výpůjček z íránštiny málo a výklad o iránském původu této číslovky není přesvědčivý.

Číslovka *tisíc* má paralelu v germánštině (gótšt. *Þūsundi*) a v baltštině (lit. *tūkstantis*). Ostatní jazyky indoevropské se tu rozcházejí. Některé slovanské jazyky nahradily starý výraz výpůjčkami z jiných jazyků (bulh. *хиляда*, srb. *хиљада*).

Základní slovní fond

(indoevropský základ)

některá pojmenování částí těla: vedle starých výrazů jako je *sъrdce*, *krъvъ*, *oko*, *ucho* aj., jsou tu nová slova, jako *noga* (lit. *naga* „kopyto“), *rъka* (lit. *rankà*), **golva* (čes. hlava, lit. *galvà*), *prъstъ* (lit. *pirštas*).

slovesa: *nesti*, *mesti*, **velkti*

substantiva: *lъkъ*, **vorna*, *věverica*, *rogъ*, *vrъchъ*, *věньсь*, *jezero*, *duchъ*, *nožъ* aj.

Základní slovní fond

○ lexikálním složení praslovanštiny můžeme si udělat přesný obraz na základě svědectví staroslověnštiny a stavu v ostatních slovanských jazycích. Celkový charakter slovní zásoby jednotné slovanštiny je dán způsobem života starých Slovanů, jejich hmotnou a duchovní kulturou.

Mnoho slov ze slovní zásoby starých Slovanů žije v slovanských jazycích dosud, i když se tato slova hlaskově a významně změnila. To jsou hlavně slova, která v jazyce starých Slovanů patřila k *základnímu slovnímu fondu*. Základní slovní fond je nejdůležitější částí slovní zásoby a jeho jádrem jsou slova kořenná.

Základní slovní fond je velmi stálý, přetrvává často celá staletí a je základem pro tvoření nových slov

Základní slovní fond

Podrobné srovnávání prokázalo, že v současných slovanských je **1250 společných základních slov.**

To jsou ovšem jen slova základní, většinou **neodvozená**, takže při uplatnění produktivních slovotvorních principů by byl počet shodných slov, zděděných z praslovanštiny, ještě mnohem větší.

[Základní slovní fond]

Po stránce formální mají v staré slovanské zásobě převahu slova popisná. Slova mohla mít zároveň předponu a příponu, po případě i více předpon a přípon. Několik přípon měla např. deminutiva (pastušъкъ < pastuchъ), substantiva ženského rodu (rodičъka < rodičъ).

Plnovýznamná slova jsou zpravidla aspoň dvoučlenná, skládají se z tzv. **základu**, který je nositelem hlavního věcného významu, a z **částí odvozovacích**, jež mohou být tvořena jen koncovkou nebo zároveň příponami i předponami. **Koncovky** měly jen význam gramatický, přípony a předpony většinou lexikální a gramaticko-lexikální.

Základní slovní fond

Složených slov se užívalo v jazyce starých Slovanů poměrně málo, některé typy však nepřestávají být produktivní.

To platí např. o složeninách, jež vyjadřují **vlastnost** něčeho nebo někoho: trърукъ (trojruký), inočędъ (jednorozený), dlъgonogъ (dlouhonohý).

Některé staré složeniny však vznikly **napodobením cizích vzorů** např. milosrъdъ (napodob. lat. misericors).

Složenin se hojněji užívalo jako **vlastních jmen osobních a místních**: *Voldimirъ, *Světoplъkъ, *Vyšegordъ.

Ukázka lexikálních shod mezi slovanskými jazyky

Ukázka lexikálních shod mezi slovanskými jazyky (pokračování)

č.	dům	med	jíst	žít	dát	běžet	bílý	dlouhý	starý	zlý	pět	devět
slk.	dom	med	jesť	žiť	dať	bežať	biely	dlhý	starý	zlý	päť	deväť
p.	dom	miód	jeść	żyć	dać	biec	biały	długi	stary	zły	pięć	dziewięć
hluž.	dom	měd	jěsc	žic	dać	běžec	běly	dołhi	stary	zły	pjeć	dzewjeć
dluž.	dom	mјod	jesć	žys	daś	běžas	běly	dłujki	stary	zły	pěś	žewjeś
polab.	dūm	med	jest	—	dot	bezæt	b'olě	daud'ě	storě	—	pať	divať
г.	дом	мед	есть	жить	дать	бежать	белый	долгий	старый	злой	пять	девять
ukr.	дім	мед	їсти	жити	дати	бігти	білий	довгий	старий	злий	п'ять	девять
br.	дом	мѣд	есць	жыць	даць	бегаць	белы	доўгі	стары	злы	пяць	дзевяць
b.	дом	мед	ям	живея	дам	бягам	бял	дълъг	стар	зъл	пет	девет
mk.	дом	мед	јаде	живее	дам	бега	бел	долг	стар	зол	пет	девет
srb.	дом	мед	јести	живети	дати	бежати	бео	дуг	стар	зао	пет	девет
charv.	dom	med	jesti	živjeti	dati	bježati	bijel	dug	star	zao	pet	devet
sln.	dom	med	jesti	živeti	dati	bežati	bel	dolg	star	zel	pet	devet

(14)

Ukázka lexikálních shod mezi slovanskými jazyky

Ukázka lexikálních shod mezi slovanskými jazyky

č.	ditě	člověk	matka	čelo	loket	tělo	kráva	orel	vlk	bříza	květ	břeh	vítr
slk.	dieťa	človek	matka	čelo	lakeť	telo	krava	orol	vlk	breza	kvet	breh	vietor
p.	dziecię	człowiek	matka	czoło	łokieć	ciało	krowa	orzeł	wilk	brzoza	kwiat	brzeg	wiatr
hluž.	džěčo	čłowjek	mać	čoło	łochć	cěło	kruwa	worjoł	wjelk	brěza	kwět	brjóh	wjetr
dluž.	žiše	čłowjek	maś	colo	łokś	śěło	krowa	jerjeł	wjelk	brjaza	kwět	brjog	wětś
polab.	detą	clǎvǎk	motai	celü	lütet	—	korvo	vüräl	våuk	brez	kot	brig	v'oter
r.	дитя	человек	мать	(чело)	локоть	тело	корова	орёл	волк	берёза	цвет	берег	ветер
ukr.	дитя	чоловік	мати	чоло	лікот	тіло	корова	орел	вовк	береза	цвіт	берег	вітер
br.	дзіця	чалавек	маці	чало	локаць	цела	карова	арол	воўк	бяроза	цвет	бераг	вецер
b.	дете	човек	майка	чело	лакът	тяло	крава	орел	вълк	бреза	цвят	бряг	вятър
mk.	дете	човек	мајка	чело	лакот	тело	крава	орел	волк	бреза	цвет	берег	ветар
srb.	дете	човек	мајка	чело	лакот	тело	крава	орав	вук	бреза	цвет	берег	ветар
charv.	dijete	čovjek	majka	čelo	lakat	tijelo	krava	orao	vuk	breza	cvijet	brijeg	vjetar
sln.	dete	človek	mati	čelo	lakat	telo	krava	orel	volk	breza	cvet	breg	veter

Jak vzniká blízkost, podobnost mezi jazyky?

- 1. Shody pocházejí **ze společného základu**, z jazyka, z něhož se zkoumané jevy vyvinuly (vývoj ***divergentní***) – během vývoje se v jednotlivých zkoumaných jazycích vytvořily nové jevy, ale to, co mají společného, je dědictví ze starých dob
- 2. Shody nepocházejí ze společného „prajazyka“, ale vznikly sekundárně, **sblížením jazyků**, které dříve společné rysy neměly (vývoj ***konvergentní***)

-
- 1. vývoj **divergentní** - „**jazykové rodiny**“ – skupiny příbuzných jazyků, které se vyvinuly rozrůzněním původní jednoty (např. jazyky románské – z vulgární latiny)
 - 2. vývoj **konvergentní** - „**jazykové svazy**“ - skupiny jazyků navzájem blízkých, které se vytvořily sekundárním sblížením na základě územních souvislostí a při působení společensko-historických faktorů (ekonomických, politických, kulturních atd.) (např. **Balkánský jazykový svaz** – geneticky nepříbuzné jazyky Balkánského poloostrova, u nichž se vyvinuly některé společné rysy (*balkanismy*) jako výsledek blízkého historického a kulturního vývoje (postponovaný člen, splynutí genitivu a dativu sg., zánik infinitivu) - sem patří albánština, rumunština, nová řečtina, bulharština, makedonština a jihosrbská nářečí a jen okrajově turečtina).

Slovanské jazyky

[Domácí úkol]

Praslovanská slovní zásoba

[Doporučená literatura]

BOGOCZOVÁ, I. Cvičení a texty ke studiu základů slovanské filologie a staroslověnštiny, Ostrava, 1995.

DAVIDOVÁ, D. Základy slovanské filologie a staroslověnštiny. Ostrava: PFO, 1978.

HORÁLEK, K. Úvod do studia slovanských jazyků. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1955.

JAKOBSON, R. Cyrilometodějské studie. 1. vyd. Praha : Euroslavica, 1996.

Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w Europie. Red. S. Gajda. Opole : Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1993.

KURZ, J. Učebnice jazyka staroslověnského. 1. vyd. Praha: SPN, 1969.

[Doporučená literatura]

LAMPRECHT, A. Praslovanština . Brno: UJEP, 1987.

LAMPECHT A., K otázce základního slovního fondu v českém jazyce,
Sborník prací fil. fakulty BU I, 1952, A, č. 1

PETR, J. Základy slavistiky. Praha: SPN, 1984.

ŠTEC, M. Úvod do staroslovienčiny a církevné slovančiny. 1. vyd.
Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 1994.

VEČERKA, R. Staroslověnština . 1. vyd. Praha: SPN, 1984

VEČERKA, R. Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků. Olomouc:
Euroslavica, 2004.

VEČERKA, R. Základy slovanské filologie a staroslověnštiny (skriptum).
3./4. dotisk 4. vyd. Brno : MU, 1998 (i jiná vydání).